

Beurdestraat, Oud Bogardenstraatje en Paradijsstraatje

Van deze zijstraten van de Verwersstraat levert alleen het Oud Bogardenstraatje uw straatveger geen problemen op, wat de herkomst en betekenis van de naam betreft. Dit schilderachtige en stille straatje, dat doorloopt achter het Noordbrabants Museum en dan uitkomt in de Beurdestraat, is genoemd naar de Bogarden. Dit waren mannen die een vroom leven wilden leiden in een gemeenschap, maar toch geen echte kloosterlingen waren. Deze Bogarden of Begarden zou je mannelijke Begijnen kunnen noemen. In 1309 kochten enkele mannen een huis in de Verwersstraat, ongeveer op de plaats van het huidige museum. Dit was het begin van de aanwezigheid in 's-Hertogenbosch van Bogarden, die duurde tot ongeveer 1600.¹ De naam van het straatje roept gemakkelijk de associatie op van bogaard of twel boomgaard. Ik denk dat dit ook in vroeger tijden gebeurde. Oude vermeldingen die ik gevonden heb, doen dit al vermoeden: het straatje 'den Bogart' bij de Verwersstraat (1474); ook: huis en erf bij het Bogardenklooster in het straatje 'den Bogart', lopende van de Verwersstraat naar de Mortel (1497).² De Beurdestraat is een moeilijker geval. De straat zelf bestaat alleen nog in afgeknotte vorm. Ze maakte deel uit van een echte Bossche volksbuurt, met veel woonhuizen en kleine bedrijfjes, begrensd door de Keizerstraat, Waterstraat, Verwersstraat, Oude Dieze, Zuidwal en Sint-Jorisstraat. De straat lag in de route van de Maria-omgang en was bekend om de vele devotionele versieringen die de bewoners hiervoor aanbrachten. In de jaren vijftig zijn plannen gemaakt voor renovatie van de hele buurt, maar

uiteindelijk werd ze grotendeels gesloopt.³ De Beurdestraat maakt nog steeds een geamputeerde indruk.

De naam van deze straat is al oud. De betekenis ervan is een raadsel. Vaststaat, dat de naam is afgeleid van de naam van een groter gebied. De hele omgeving heette 'die Beurde', ook wel als Buerde, Boerde of Burde geschreven. De oudste aangetroffen vermelding dateert van 1295. Enkele jaren hierna vinden we: 'voorbij de oude brug waarover men gaat naar de Buerde', en: 'in een straat, lopende van het midden van de straat genaamd Colperstraat (d.i. Verwersstraat; MH.) naar de Beurde, tot voorbij de oude brug van genoemde straat waarover men verder gaat richting de Beurde'.⁴ De in dit laatste citaat bedoelde straat moet dan de Beurdestraat geweest zijn. Als er vanuit de stad een weg naar de Beurde liep, die Beurdestraat heette, is het aannemelijk dat daar, buiten de stad, een bewoonde plek, een nederzetting of buurtschap, gelegen heeft, de

Door de Beurdestraat worden bij de Plechtige Omgang het 'tintinabulum en conopeum', de eretekenen van de basiliek, in de stoet rondgedragen. Een foto uit 1933 toen Den Bosch nog een roomsche stad was.

(Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

Beurde geheten. Het gebied werd op een gegeven moment doorsneden door de (tweede) stadsmuur, die omstreeks 1368 voltooid moet zijn, en waardoor de nederzetting binnen de stad kwam te liggen.⁵ Behalve de straat die er heen leidde, en die in 1365 al duidelijk als 'Beurdestraat' wordt vermeld, werden ook genoemde brug, over de Binnendieze (de Verwersstroom), en een molen naar 'die Beurde' genoemd.⁶

De naam Beurdepoort voor de verbinding tussen de Beurdestraat en de Zuidwal is evenals dit straatje zelf een twintigste-eeuwse vinding. Tenslotte herinner ik nog aan de wijd verbreide familienaam Van Beurden. Tenzij men aanneemt dat deze achternaam oorspronkelijk exclusief afkomstig is uit Den Bosch, doet hij vermoeden

dat 'die Beurde' een meer voorkomend toponiem is (geweest). Maar een verklaring is nog niet voorhanden. Men heeft gedacht aan een variant van het woord 'boord' in de betekenis van 'rand'. Het gebiedje zou zo genoemd zijn omdat het aan de rand van de stad lag.⁷ Maar oorspronkelijk lag het niet aan de rand van de stad. Het lijkt mij meer verantwoord – maar het is onbewijsbaar – het woord in verband te brengen met de stam 'bor-', die 'water' betekende, en die we terugvinden in 'opborrelen' (van water), en misschien ook in de riviernaam 'Beerze'. En is *de Baarzen* in Vught niet oorspronkelijk een drassig gebied?⁸ Het staartje of achtervoegsel '-de' is dan gebruikt om van de stam een zelfstandig naamwoord af te leiden. De benaming 'die Beurde' zou dan van hetzelfde (natte) laken een pak zijn als die van het aanpalende *de Mortel*, dat immers (ook) 'drassige, natte grond' betekent. De fysisch-geografische kartering van het gebied maakt duidelijk dat de nederzetting die Beurde zelf op

een iets hogere zandrug was gelegen, die omgeven werd door drassige laagtes. Dit laatste gebied is in de tweede helft van de veertiende eeuw voor bewoning geschikt gemaakt door het ontwateren van het veen, waarna het met geel zand werd opgehoogd, aldus een verslag van archeologisch onderzoek.⁹ Uit een optekening in de Bossche Protocollen uit 1427 valt op te maken dat de Beurde buiten de stadsmuur uitliep op een water, genaamd 'die Meer'.¹⁰ Er was dus weer natigheid genoeg voor zo'n naam.

Etymologie, dit is de genealogie van woorden, is een moeilijk vak, met veel valkuilen. Niettemin voorloof ik mij nog een mogelijke verklaring van de naam. Als er al vroeg in de geschiedenis van 's-Hertogenbosch een buurtschap was die 'die Buerde' heette, zou de betekenis van dit woord dan niet kunnen zijn: buurt (wijk, streek)? In het Middelnederlands komt het woord 'gebuerde' voor in deze betekenis.¹¹ Enfin, de lezer mag kiezen.

We begeven ons nu naar het Paradijsstraatje. Hier zijn we gauw mee klaar. Geen oude vermeldingen gevonden,¹² geen gegevens die zouden kunnen leiden tot een verklaring. Wel is het bekend, dat

Paradijs en dergelijke namen, Hemelrijk bijvoorbeeld, overal nogal eens gebruikt werden om een plaats of stuk land als zeer mooi, vruchtbaar en dergelijke te kwalificeren, maar ook, in ironische zin, als zeer lelijk, onvruchtbaar, stinkend enzovoorts. Dus het straatje zou zijn naam gekregen kunnen hebben omdat de woonomstandigheden er buitengewoon goed waren, of juist ellendig. U mag wederom kiezen.

Noten

- 1 Zie J.A.M. Hoekx, in: *Bossche Bouwstenen* VI ('s-Hertogenbosch 1983) 18.
- 2 Bossche Schepenprotocollen, resp. RA. 1243, fol. 296, en RA. 1265, fol. 456.
- 3 J.A.M. Roelands, *Straat in straat* uit ('s-Hertogenbosch 1984) 23; *Advies-Rapport inzake de Sanering van de Beurdestraat e.o.* (...), Gemeentelijk Saneringsbureau te 's-Hertogenbosch, februari 1957; zie ook J. van der Vaart in *Bosch-boombladeren* van december 1973.
- 4 H.P.H. Camps, *Oorkondenboek van Noord-Brabant*, dl. 1 ('s-Gravenhage 1979) resp. de nrs. 516, 568 en 610; de Schepenprotocollen bevatten vanaf 1368/1369 talrijke vindplaatsen, zowel van de eigenlijke straat als van de omgeving.
- 5 R. Claudemans en G. van Tussenbroek, 'De Moerasdraak gerestaureerd', in: *Brabants Heem* 56(2004) 57-67, met name blz. 58.
- 6 'Die Boerdsche brugge', RA. 1175 (1368-1369) fol. 29v; 'die Buerdsche molen', RA. 1192 (1420-1422) fol. 344v.
- 7 Roelands, a.w., blz. 23; in W. Cornelissen e.a., *Nu en, Gerwen en Nederwetten* (1987) 77, wordt een dergelijke verklaring gegeven voor het toponiem 'Boord'.
- 8 A.P. de Bont, 'Het toponiem 'Barschoot'', in: *Naamkunde* 5 (1973) 115-117; M. Philippa e.a. (hoofdredactie), *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* dl. 1 (Amsterdam 2003) 358.
- 9 J.R. Treling, 'Archeologisch onderzoek aan de Beurdestraat', in: *'s-Hertogenbosch* 1 (1993) 102-104.
- 10 RA. 1196 (1426-1427) fol. 37v.
- 11 M. Philippa, a.w., 407.
- 12 De oudste tot nu toe gevonden vermelding dateert uit 1662 (RA. 1617 fol. 550). Ik dank de heer H.L. Janssen, stadsarcheoloog, die op de oorspronkelijke versie van dit stukje belangrijke aanvullingen leverde.

*Spelende kinderen in het Oud Bogardenstraatje, gezien vanaf de Verwersstraat. Ook deze foto werd in 1933 gemaakt.
(Foto: Stadsarchief, collectie Weck-van Rooy)*

